

Frontkjemperne i våre hjerter?

Anmeldt av amanuensis Arnfinn Moland

Sven T. Arneberg:

Tragedie i Karelen. Norsk skijegere i den finske Fortsettelseskrigen 1941–44.

Grøndahl Dreyer 1993, 266 s.

Overskriften på denne bokanmeldelsen kan synes malplassert, men nettopp de assosiasjoner den gir, kan være et slags apropos til emne og innhold i Sven Arnebergs bok. Etter samtaler med krigsdeltakere gjennom snart en halv generasjon, sitter jeg ofte igjen med inntrykk av at frontkjemperne er litt vanskelig å plassere. Skal de behandles på linje med andre landsvikere? Havnet de ikke mer eller mindre tilfeldig på feil side, i motsetning til andre som hadde samme sympati for Finland, deltok i Vinterkrigen og var antikommuniste, men som kom med i motstandskampen? Var de ikke egentlig bare unge idealister og patrioter som ble ført på villspor av en effektiv propaganda? Ja, det har til og med vært hevdet at de faktisk bare var litt før sin tid i sin kamp mot kommunismen, en kamp som fikk sin fortsettelse da den kalde krigen overtok.

Noen historiske fakta om frontkjemperne generelt som en innledning: 12. januar 1941 oppfordret Vidkun Quisling «alle nordmenn, som føler ansvar for fremtiden, til å tre inn som frivillige i regimentet Nordland for skulder ved skulder med de tyske kamerater å gå åpent og aktivt inn for nyordningen i Europa og for det germanske forbund». Etter en intens verkampanje kunne den første kontingenten mønstres i slutten av januar samme år, SS-regiment Nordland. I første halvår reiste ca 800 til Tyskland der de gikk inn i SS-Divisjon Wiking. De ble plassert i fremste linje på Østfronten, og bare få av dem overlevde. Regiment Nordland ble dimittert høsten 1943. «Den Norske Legion» («Legion Norwegen») var et større foretak, kunngjort av Reichskommissar Terboven i radio 21. juni 1941. Legionen hadde store tap på Leningradfronten januar 1942, og 10. mai 1943 ble den oppløst. Flertallet av de ca 700 mann fortsatte sin krigsinnsats i det nye «SS-Panzergrenadierregiment

Norge». De var i tjeneste på Østfronten til slutten av krigen. I tillegg fikk vi De Norske Politikompanier, 4 stk, «Det Norske Skikompani» (sommer og høst 1942 for innsats i Finland) og «Den Norske Skijegerbataljon» (SS-Jäg. Schi-btl «Norge»), organisert høsten 1943. De opererte også på norsk jord, bl.a. ved Raziaa etter norske motstandsfolk. Forut frontkjempertjeneste gjorde nordmenn militær tjeneste for Tyskland i Norge, f.eks. i «SS-Wachtbattalion Norwegen», opprettet september 1942. Av andre former for hel eller halvmilitære tjeneste bør nevnes et forsøk på å stifte et norsk SS, «Norges SS». «Germanske SS Norge» ble fra juli 1942, sammen med Quislings førergarde og hirden, «rikets vepnede» makt slik det het i lov av 14. august 1943.

Tallet på aktive frontkjemperne varierer, 7000 er vel et tilnærmet korrekt tall. 4894 personer ble tiltalt for frontkjempervirksomhet under landsvikkoppgjøret etter krigen, av disse ble 4772 dømt til fengselsstraff. Man kan regne med at bortimot tre ganger så mange meldte seg, men frafallet var stort før de var klar for Østfronten.

Men selv om en del tusen frivillige meldte seg til «Korstoget mot bolsjevismen», var behovet stadig økende. Mannskaper måtte rekrutteres, og når de ressurser som lå i frivillig rekruttering tok slutt, måtte andre metoder tas i bruk. Det er på denne bakgrunn man må se de alvorlige fremstøt i retning av mer eller mindre fordekt mobilisering som kom i de siste år av krigen, gjennom Lov om nasjonal Arbeidsinnsats av 22. februar 1943 og gjennom utnyttelse av den såkalte Arbeidstjenesten (AT) til en storstilt innkallelse av norsk ungdom til Arbeidsmobiliseringen i 1944, en innkallelse Hjemmefronten klarte å forpurre.

Den som tidligere har gjort det mest grundige arbeid i å kartlegge frontkjempernes motiver for å melde seg til tysk krigstjeneste, er Svein Bindheim i sin bok *Nordmenn under Hitlers fane*, (Noregs Boklag 1977), opprinnelig en historisk hovedfagsoppgave. Han fant i hovedsak tre motiv: 1) Kamp mot bolsjevismen (kommunismen) 2) ønske om et nyordnet, samlet Europa

under tysk ledelse og 3) ønske om å gjenreise forsvaret og hevde norsk ære og selvstendighet i et nyordnet Europa – også kalt assuransetanken. Å knuse kommunismen var uten sammenligning det høyest rangerte av disse. Etter angrepet på Sovjet, kom det finske motivet sterkere inn: folk som i utgangspunktet var skeptiske til nasjonalsosialismen, kunne støtte den finske Fortsettelseskrigen og samtidig bidra til å knuse bolsjevismen. Det er særlig i dette perspektiv Arnebergs bok kommer inn, slik tittelen indikerer. Også han har et eget kapittel, «Motivasjon», der «Tolv alminnelige norske gutter» kommer til ordre om sin vei inn i frontkjempernes rekker. Stort sett finner vi igjen Blindheims tre ovenfor nevnte motiv. Men hvor alminnelige var de egentlig? Hvor mange unge norske gutter gikk rundt og tumlet med tanker om «å gjenreise Norges våpenære» og «holde Norges fane høyt»? Hvordan vi enn snur og vender på det, må nok begrepet «alminnelig» i statistisk betydning reserveres de tusen på tusen som gikk rundt og tumlet med tanken om å få bidra med et eller annet for å få kastet tyskerne ut av landet igjen. Dette er ikke fortilse (se nedenfor) og ikke romantisering, det er historisk belagte kjennsgjerninger. Når det er sagt: Arnebergs 12 beretninger, sammen med de øvrige frontkjemperne som forteller sin dystre historie, bidrar til å utdype det bilde vi allerede har av deres motiver, et bilde som i et forskningsperspektiv burde vært bedre og aldri kan bli godt nok.

Arneberg tar for seg de forskjellige divisjoner, kompanier og bataljoner, redegjør for i innledningen til denne anmeldelsen, vervingen, kamphandlingene og Finlands skjebne midt i det hele (Vinterkrigen og Fortsettelseskrigen) Lite nytt, men like fullt interessant, kanskje spesielt kapitlet om de frivillige politikompanier, som må sies å være blant de minst omskrevne og omtalte. Dette kapitlet, sammen med 4. kapittel: «6. SS-Gebrigtsdivisjon «Nord», faller for øvrig utenfor den litt snevrere undertittel på boka, men Finland er likevel stort sett gjennomgående i fokus. Hele tiden får vi ta del i personlige krigsop-

plevelser, basert for det aller meste på intervjuer forfatteren har hatt med frontkjemperveteraner, men også på dagbøker og fektningsrapporter. Også her lite nytt, men jevnt velskrevet og for så vidt interessant. Først og fremst skal Arneberg ha honnør for selve intervuarbeidet som vi forstår er bevart på lydbånd og forhåpentligvis vil være tilgjengelig for forskere i framtiden. Arneberg er også en tur innom Landssvikoppgjøret, og han lar stort sett deltakerne komme til orde med sitt syn. Det er her litt vanskelig å vite hvor «Sigurds» fortelling slutter og hvor Arneberg begynner (s. 223-). Nå behøver ikke dette være forfatterens feil, det kan rett og slett skyldes at anførselstegnet er falt ut i korrekturen. Men Arnebergs kritiske holdning er ikke til å misforstå, med det foran nevnte forbehold at vi kan oppfatte siste avsnitt (s. 225) under headingen «Landssvikoppgjøret» som Arnebergs egen vurdering. Kritikken er i og for seg et kulant standpunkt, men det skulle kanskje vært mulig å bruke litt mer enn 4 linjer på å fastslå at det var den *politiske* (Arnebergs uth.) holdning som skulle straffes», mens de som var med å bygge opp «Festung Norwegen» gikk fri? Det kan umulig være alt for vanskelig i det minste å *vurdere* problemstillingen samfunnets rettsapparat stod overfor: en aktiv handling som innebar å gå i *frivillig væpnet tjeneste for en okkupasjonsmakt* måtte naturligvis ansees som mer alvorlig og ikke minst *oversiktlig* enn det å fungere som mer eller mindre frivillig arbeidskraft for den samme okkupasjonsmakt. Men det fordrer selvsagt at man overhodet anser deltakelse på tysk side i krigen som en handling man kunne vente straff for, noe i alle fall deltakerne i forbausende liten grad er i stand til å innse. Frontkjemperne fikk i gjennomsnittlig mellom 3 og 4 års frihetsberøvelse for sin virksomhet. Så får det være opp til leserne å gjøre seg opp en mening om stregheten i dette.

Arneberg har også et kapittel han kaller «Tillegg» med «Dokumentasjon». Det beste er det godes fiende» heter det. Derfor skal han ha honnør for i all fall å gjøre et *forsøk* på en form for dokumentasjon. Men det må likevel sies at kapitlet bærer preg av hummer og kanariprinsippet uten noen annen form for overordnet tanke bakom enn at det dreier seg om samme emne som bokas tittel.

Helt til slutt er vi over i en *epilog*

som i og for seg er interessant nok, men som bærer alle ukepressens kjennetegn. Forfatteren går på gjengrodde stier i Petrosavodsk. Et poeng kan man ikke unngå å merke seg i denne epilogen, nemlig bokens aller siste: på spørsmål til en russisk veteran, Aleksei Kusnezow, som forsvarte seg mot de norske frivillige ved Kaprolat og Hasselmann i 1944, om han ville ønske dem velkommen til Petrosavodsk, svarer han «*konetschno*». Og det betyr, avslutter Arneberg med utroptegn, «*naturligvis!*» Hvilket formodentlig skal bevise at frontkjemperne har lettere for å bli akseptert av sine tidligere fiender enn av sine egen landsmenn. Til det er å si at nordmenn og tyskere i 40 år, kanskje mer, har funget temmelig friksjonsløst sammen der det har vært nødvendig. Det er en historisk kjennsgjerning at en nasjon alltid har en tendens til å takle regulære fiendesoldater bedre enn sine landssvikere, dersom man fremdeles aksepterer at dette uttrykket har en mening og kan brukes, noe jeg skal komme tilbake til.

Alt i alt gir denne langt fra helhetlige oppbyggingen boka et litt rotete preg, til tross for at temaet holdes i et noenlunde stramt grep.

La meg så til slutt i selve anmeldelsen ta for meg en del påstander i Arnebergs «Forord» som etter mitt skjønn gir leseren en negativ startkapital som forfatteren må slite med å betale tilbake gjennom hele boka. Arneberg følger opp den tradisjon som nå må sies å ha blitt en besvergelse i norsk krigslitteratur: «Offisiell norsk historiskrivning» har «fortiet» nettopp det emnet som vedkommende har valgt å skrive om. Uten noen form for problematisering, hevdes det uten omsvøp at vi i kongeriket Norge holder oss med hoffhistorikere, kjøpt og betalt av det offentlige, for å utføre en form for historiskrivning som maktapparatet ønsker. Det er selvsagt en så grov insinuasjon mot en yrkesgruppes etikk at man kan være fristet til å la det ligge. Men det har som sagt blitt en besvergelse. Ofte er forklaringen uhyre enkel: den som kommer med påstanden kjenner ikke til hva som er skrevet og har langt mindre lest de nærmest klassiske verk som ble utgitt ganske tidlig etter krigen, etter historisk forskningstradisjons beste kriterier, der man belyser de aller fleste sider ved norsk okkupasjonshistorie, så uavhengig og så lite farget av nærheten til begivenhetene at

det faktisk har vært vanskelig å følge opp for de som kom etter. Navn som Steen, Skodvin og Wyller ruver her. Skulle det likevel være som i dette tilfellet at det lenge var skrevet lite om det emne forfatteren har valgt, er tydeligvis «fortielse» den eneste forklaring man kan tenke seg. Det skal vel da formodentlig også gjøre ens eget produkt mere interessant og salgbart. Kunne det tenkes at Arneberg og andre som bruker denne utvannede klisjeen kunne mobilisere iallefall *en* motforestilling mot en så firkantet virkelighetsoppfatning? Hva med å bruke substantivet *prioritering* og heller hevde at det har vært *feil* prioritering i norsk okkupasjonsforskning? Forfatteren ville fremdeles ha hatt god margin for å framføre sin kritikk. Han kunne oppåttil ha opplevd å bli tatt alvorlig.

I forlengelsen av et slikt mer meningsfylt begrep, kunne man da ha sett på Arnebergs kommentar om en kamp mellom den reduserte Skijegerbataljonen og overlegne russiske styrker der rundt 120 mann falt og resten ble tatt til fange som bare er omtalt med 8 linjer i 8-bindsverket Norge i krig. Som bidragsyter er jeg muligens inhabil, men sett ut fra en slik prioriteringsvinkling tror jeg at hvis Arneberg setter seg ned og for et kort øyeblikk skyver skjebnen til de unge norske frontkjemper litt i bakgrunnen, vil han kunne finne mange viktige begivenheter med norske tap på *alliert* side som ikke engang er blitt tildelt 8 linjer, ikke minst innenfor det svære fagfeltet *den norske handelsflåten*. Likevel har han selvsagt rett i at frontkjemperne skal ha sin plass, noe de også har fått, spesielt i bind 3, «Verdenskrig», med et eget kapittel på 18 sider. For lite? Ja, ideelt sett, men ikke i en situasjon der alle emner må veies mot hverandre og der prioriteringsspøkelset hjemsøker forfatteren daglig så det nesten går på helsa løs.

Heller ikke slipper vi unna det forterpede munnhell «etter en krig er det seierherren som skriver historien.» Denne selvfølgeligheten må vel nå snart ha mistet sin mystiske tiltrekningskraft? Men Arneberg går et skritt videre: «Annen historie tolereres ikke før krigens generasjon på det nærmeste er utdødd». Dette er, for å si det kort og uakademisk, sprøyt! Arneberg ville ha tjent på å holde seg til sin egen programmerklæring «Her er det taperens versjon som festes på papiret» og latt sitt syn på norsk historieskrivning

forbli et privat samtaleemne i en engere krets. «Leseren må selv avgjøre... om forfatteren spiller apologetens rolle», skriver Arneberg. Vel, det jeg har redegjort for av påstander i forordet gir som sagt ingen flyng start for et brukbart sluttresultat i så måte.

La meg til slutt komme inn på noen mer generelle betraktninger om emnet ved å kommentere en bokanmeldelse i bokanmeldsen, nemlig general Werner Christies omtale av Arnebergs bok i Aftenposten. Christie er til en viss grad en representant for den holdning blant motstandsveteraner som jeg beskrev innledningsvis, til tross for at han er klar i sin tale på et punkt: «Det store problemet er at flere av frontkjemperne heller ikke i dag synes å se nazismens sanne ansikt». Men Christie kritiserer Arneberg for ikke å gå langt nok i sin analyse av motivene: «Bør vi ikke 'ta sjølkritikk' og forsøke å finne de grunnleggende årsaker til denne ulykksalige, men vesentlige del av vår krigshistorie?» «Ta sjølkritikk» kan tolkes på to måter: a) for at vi ikke har interessert oss mer for denne siden av norsk historie eller b) for at vi har dømt denne gruppen så hardt når det egentlig er fullt ut forståelig at de handlet som de gjorde. Tolkning a) er kurant nok, og den har vi allerede vært inne på. Her kan man altså velge substantivet prioritering istedenfor fortidelse. Min kjennskap til Christie sier meg at han tar i det platte substantiv med lange fingre. Tolkning b) er mer apologetisk og som nevnt mer i tråd med holdninger man kan finne innenfor grupper som selv drev med aktivt motstandsarbeid, uten at dette kan belegges vitenskapelig. Det stemmer også med Christies utsagn i samme anmeldelse: «Jeg har heller ikke problemer med å forstå frontkjempernes bitterhet over landssvikoppgjøret».

Christie foretar også en sammenlikning mellom Hæren i Storbritannia på 3000 mann og frontkjemperne. «Det var altså større bakkestyrker på Østfronten. Tapene var også større, 676 frontkjemper og 199 fra Hæren i Storbritannia». En slik sammenlikning er interessant og, muligens for mange, tankevekkende. Men Christies fortsettelse av denne tankerekken fortøner seg mer problematisk i en viss forstand: «Frontkjempernes innsats er utvilsomt en del av vår krigshistorie». Ordet *innsats* brukes nemlig i det norske språk *utelukkende* i *positiv* betydning. Når det i tillegg brukes i

samme avsnitt og i direkte sammenlikning med Hæren i Storbritannia, blir resultatet ganske oppsiktsvekkende, ikke minst i veterankretser, vil jeg tro, både på den ene og andre side.

Christie slutter seg så videre til Arnebergs ønske om at «nordmenns deltakelse på tysk side burde ha en bredere plass i de bindsterke verker som er kommet om den annen verdenskrig». Et slikt ønske er uproblematisk og selvsagt dersom man i dette legger historisk forskning, viten om denne gruppens beveggrunner, sosiale bakgrunn, også hva som faktisk skjedde. Hvis man derimot leser Christie litt mellom linjene ut fra de to tidligere siterte ordvalg «ta sjølkritikk» og «innsats», kan man lett trekke den slutning at det i forlengelsen av hans utsagn ligger at «det er nå på tide at vi verdsetter/vurderer frontkjempernes innsats på linje med våre øvrige krigsdeltakere». Og en slik forlengelse må uten videre kunne sies å være problematisk. Selvsagt kan verdiladede ord brukes i historieskrivningen i mer eller mindre grad så lenge det er alminnelig konsensus om det man uttaler seg om. «Hjemmefrontens innsats vil bli husket i uoverskuelig fremtid i norsk historie» er et utsagn som kan passere i dag som i 1946, men sannsynligheten er stor for at man i dag vil legge seg på det mer nøytrale «Hjemmefrontens virksomhet vil trolig bli et sentralt tema innenfor norsk historie ennå i lang tid framover». Poenget er at begge er *sanne*, både den verdiladede og den verdinøytrale. Utsagnet «frontkjemperne innsats er for lite belyst» er derimot noe helt annet enn «frontkjempernes virksomhet er for lite belyst», nettopp pga at det ikke er alminnelig konsensus om det *positive* i deres kamp, bare innenfor en snever gruppe. Dermed blir ikke det verdiladede utsagn i dette siste tilfellet *sant* for andre enn disse, og man står igjen med en mulig tolkning: Werner Christie vurderer frontkjempernes kamp som positiv og verdifull. Mon det?

Men ordvalg kan også være mer intrikat enn som så: jeg vil hevde at utsagnet «frontkjempernes *krigs*innsats er for lite belyst» ville være langt på vei uproblematisk fordi prefikset *krigs* bidrar til å fokusere mer på det rent fagmilitære håndverk i deres kamp side om side med tyske soldater, og det ville nøytralisere den spesifikt positive verdiladningen i ordet «innsats».

Som historiker kan det ikke herske tvil om mitt syn på problemstillingen *frontkjempervirksomheten qua forskningsobjekt*. Emnet som sådant har samme status som utefront, hjemmefront etc. Verdispørsmål hører ikke hjemme her. Men uavhengig av mitt yrke vil jeg gjenta noe jeg har skrevet før i en liknende sammenheng: visse historiske kjennsgjeringer og handlinger er det ikke datostempel på. Går man frivillig i aktiv krigstjeneste i allianse med en militærmakt som okkuperer ens eget land, kan ikke dette ut fra en *verdibegrunnelse* etter så og så lang tid «sees på med avstandens forklarende briller» (neida, det er ikke et Hans Fr. Dahl-sitat). Derfor gir positivt verdiladede uttrykk som «innsats» i denne sammenheng leserne et feil signal, spesielt de som vår eldre garde er spesielt opptatt av, nemlig ungdom uten den samme ballast til å forstå problemstillingene fra krigen som den eldre garde. Man kan da nemlig komme til den konklusjon at et samfunn etter så og så lang tid kan og bør skifte standpunkt til en handling *som man faktisk vet ikke vil bli vurdert anderledes i dag dersom det skulle skje igjen*. Og dette må jo være den ultimate test for et eventuelt oppgjør med fortiden: *hvordan vil vi reagere om det skjer om igjen?* Svaret er at et samfunn aldri vil kunne akseptere denne type handling uten å true med straff, og i tilfelle man får anledning etter en frigjøringsprosess, å dømme de det gjelder. Det ville relativisere en statsmakts legitime voldsapparat fullstendig dersom man skulle la det være opp til den enkelte samfunnsborger å avgjøre hvilken stridende part man valgte å slåss for i en tilsvarende situasjon. Begrep som idealisme og patriotisme er totalt irrelevante i denne sammenheng. Slike sekkeposter har aldri vært noen garanti for noe som helst når det gjelder et handlingsmønster som ettertiden kan akseptere. Svært få frontkjemper ser ut til å være i stand til å forstå dette. La oss håpe ikke forvirringen sprer seg. □

